

History & Culture

تاریخ و فرهنگ

HomePage: <https://jhistory.um.ac.ir/>

Vol. 55, No. 1: Issue 110, Spring & Summer 2023, p.125-131

Online ISSN: 2538-4341

Print ISSN: 2028-706x

Receive Date: 29-05-2023

Revise Date: 01-07-2023

Accept Date: 16-07-2023

DOI: <https://doi.org/10.22067/jhistory.2023.82653.1227>

Article type: Book Review

An Analysis of The Arabic Historical Tradition and Early Islamic Conquests: Popular Literature, Tribal Myths, and Jihād

Neda Poor Mahmood

PhD student, Department of History and Civilization of Muslim Nations, Ferdowsi University of Mashhad

Email: neda.purmahmud@gmail.com

This is an open access article under the CC BY license: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

History & Culture

تاریخ و فرهنگ

HomePage: https://jhistory.um.ac.ir	سال ۵۵ - شماره ۱ - شماره پیاپی ۱۱۰ - بهار و تابستان ۱۴۰۲، ص ۱۳۱ - ۱۲۵	
شاپا الکترونیکی ۴۳۴۱-۲۵۳۸		شاپا چاپی x ۷۰۶-۲۲۲۸
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۴/۲۵	تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۴/۱۰	تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۰۸
DOI: https://doi.org/10.22067/jhistory.2023.82653.1227		نوع مقاله: نقد کتاب

نقد و بررسی کتاب سنت تاریخی عربی و فتوحات اولیه اسلامی: ادبیات عامه، افسانه‌های قبیله‌ای و جهاد

ندا پورمحمود

دانشجوی دکتری تاریخ و تمدن ملل اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد

Email: neda.purmahmud@gmail.com

مقدمه

کتاب سنت تاریخی عربی و فتوحات اولیه اسلامی: ادبیات عامه، افسانه‌های قبیله‌ای و جهاد نوشته بواز شوشان را انتشارات راتلج در سال ۲۰۱۷م در ۱۹۸ صفحه به چاپ رسانده است.^۲ شوشان استاد و رئیس بخش تاریخ دانشگاه بن گوریون^۳ در شهر بئر شبع^۴ واقع در جنوب اسرائیل بود و تحقیقات تخصصی خود را در زمینه تاریخ نگاری صدر اسلام و تاریخ دوره ممالیک انجام می‌دهد.

به طور کلی گستره موضوعی کتاب شامل بررسی چگونگی اثرپذیری روایت‌های فتوحات اولیه اسلامی از عوامل مختلفی همچون انگیزه‌ها و تفاسیر نویسندگان آنان است. پژوهشگران دیگری نیز همانند شوشان با نگاه انتقادی به روایت‌های صدر اسلام نگریسته‌اند که از جمله آنان می‌توان به گریگور شولر نویسنده کتاب زندگی نامه محمد: ماهیت و وثاقت^۵ و ربکا آر. ویلیامز نویسنده کتاب محمد و ماوراءالطبیعه: دیدگاه‌های اعراب قرون وسطی^۶ اشاره کرد.

توصیف

بواز شوشان در این کتاب به بررسی دور شدن روایت‌های فتوح مربوط به سال‌های ۸-۱۸ق/ ۶۳۰-۶۴۰م از حقیقت و نحوه تأثیرپذیری آن‌ها از عوامل گوناگونی همچون تخیل، انگیزه، تفاسیر نویسندگان و منابع یهودی و مسیحی می‌پردازد. کتاب دارای پیشگفتار، مقدمه و شش فصل است.

در مقدمه وی به ترسیم خطوط اصلی پژوهش خود پرداخته است که بیان نامنسجم و غالباً متناقض تاریخ نگاری صدر اسلام، لزوم داشتن دید شکاکانه محققان به روایت‌های فتوح، تخیلی و داستانی بودن اکثر روایت‌های فتوح و در نهایت ارائه راه‌حل‌هایی برای اعتماد به منابع تاریخی صدر اسلام را شامل می‌شود.

نویسنده در فصل اول با عنوان «روایت‌های محلی در مورد فتوحات» تأثیر قبایل بر روند شکل‌گیری تاریخ شفاهی و سپس کتابت روایت‌های فتوح را مورد بررسی قرار می‌دهد. این روایت‌های فتوح شامل تلاش قبیله‌ها برای رسیدن به شهرت، نحوه یادبود و جایگاه مطلوب در میان دیگر افراد، تلاش راویان قبایل

2. Shoshan, Boaz. *The Arabic Historical Tradition and Early Islamic Conquests: Folklore, Tribal lore, Holy War*. London: Routledge, 2017.

3. Ben Gurion University.

4. Beer sheva.

5. Schoeler, Gregor. *The Biography of Muhammed: Nature and authenticity*. London: Routledge, 2011.

6. Williams, Rebecca R. *Muhammad and the Supernatural*. London: Routledge, 2013.

برای اثبات اعمال قهرمانانه افراد قبیله خود و استفاده از اشعار می‌شود. شوشان برای اثبات دلایل خود در این فصل، به نمونه‌هایی از روایات فتوح مربوط به قبایل اشاره می‌کند.

شوشان در فصل دوم با عنوان «استعاره‌های برتری اسلام»، جزئیاتی از مضامین مشترکی که در گزارش‌های نویسندگان مختلف درباره روایت‌های فتوح آمده را بیان کرده است و در این خصوص مثال‌هایی را از روایات ذکر می‌کند. از جمله این اشتراک‌ها انگیزه بالا، عشق به جهاد و شهادت، ساده‌زیستی، زهد و رهبانیت، برابری مسلمانان، تعداد نیرو و تجهیزات نظامی کم مسلمانان در برابر دشمنان در جنگ، تعداد کم تلفات مسلمانان در برابر تلفات زیاد دشمنان، یاری‌رسانی الله در پیروزی مسلمانان، اعتراف دشمنان به برتری اسلام و دعوت به اسلام در حین جنگ است.

نویسنده در فصل سوم با عنوان «یرموک از منظری دیگر»، در واقع مضامینی را که در فصل یک و دو کتاب مطرح کرده است را با بیان گزارش‌های مختلف از جنگ یرموک، برای بار دیگر اثبات می‌کند. وی گزارش‌های مربوط به این نبرد را عمدتاً ساختگی و تحت تأثیر تخیل، داستان‌های قبیله‌ای و سنت شفاهی و در مواردی حذف حقایق بنا بر مصلحت نویسندگان می‌داند.

نویسنده در فصل چهارم با عنوان «عمر در اورشلیم»، به بررسی اشتراک‌ها و اختلاف‌های روایت‌های اسلامی، یهودی و مسیحی و سنجش ساختگی یا حقیقی بودن آن‌ها درباره سفر عمر به اورشلیم در جریان فتح این سرزمین پرداخته است. در این روایت‌ها عمر عمدتاً فردی آرمانی، باتقوا و ساده‌زیست معرفی می‌شود که نویسنده احتمال می‌دهد این تصویر از عمر برگرفته از شخصیت عیسی (ع) باشد.

فصل پنجم با عنوان «هنگامه مواجهه مسلمانان با کفار» به ذکر روایت‌های دیدار مسلمانان با دربار بیزانس و ایران به منظور دعوت به اسلام، مانند ملاقات عمر با هرمزان، مغیره بن شعبه در اصفهان و نهاوند، ملاقات با یزدگرد و ملاقات با هراکلیوس اختصاص دارد. از نظر نویسنده این روایت‌ها عمدتاً ساختگی و با وجود متفاوت بودن، در جزئیات مشابه هستند و برای سرگرمی خوانندگان و همچنین با هدف نمایش برتری اسلام به نگارش درآمده‌اند.

شوشان در فصل ششم با نام «فتح مصر: ابن عبدالحکم و پس از آن» با ارائه مثال‌هایی از روایت‌ها، نحوه فتح مصر را بازگو کرده و ضمن مقایسه مطالب آن‌ها، معتقد است که محتوای بخشی از روایات جعلی، دارای تناقض، بر اساس خیال‌پردازی و یا برگرفته از کتاب مقدس مسیحیان و داستان‌هایی نظیر داستان هاجر کنیز ابراهیم (ع) است. از میان روایت‌های مذکور وی بر روایت ابن عبدالحکم (متولد ۱۸۲ق/۷۹۹م) تأکید بیشتری دارد چرا که معتقد است این نویسنده به سبب آنکه اهل مصر بود، فتح مصر را بر اساس روایت‌های برجای مانده از مصر باستان و همچنین بر مبنای حس عشق به وطن نگاشت.

تحلیل

با توجه به اشاره شوشان در مقدمه کتاب، به نظر می‌رسد این اثر در ادامه تحقیقات پاتریشا کرون^۷ که سهم برجسته‌ای در زمینه مطالعات تاریخ صدر اسلام دارد، نگاشته شده است. شوشان از میان موضوعات تاریخ صدر اسلام، بر فتوحات اولیه اعراب تمرکز می‌کند. وی درصدد است تا با قرائت انتقادی از روایت‌های فتوحات اولیه مسلمانان بیان کند که این گزارش‌ها با توجه به این نکته که حدود صد سال پس از رویداد وقایع ثبت شده‌اند، تا حد زیادی بر مبنای حقیقت نبوده و متأثر از عوامل مختلفی همچون تخیل، افسانه و سنت‌های قبیله‌ای است. نویسنده در این کتاب با رویکردی انتقادی در تلاش است تا با آوردن مثال‌های فراوان از منابع دست‌اول تاریخ صدر اسلام درخصوص فتوحات، ادعاهای خود را اثبات نماید.

تحقیقات زیادی با موضوع این کتاب یعنی تاریخ فتوحات و تاریخ‌نگاری آغازین اسلام به‌عنوان نمونه از سال ۲۰۰۰م تاکنون از سوی محققان در سرتاسر جهان صورت گرفته است. از جمله این پژوهش‌ها می‌توان به کتاب تاریخ‌نگاری اسلامی اثر چیس اف. رابینسون^۸ اشاره کرد که در آن چگونگی فهم تاریخ و جایگاه تاریخ‌نگاری در نزد پیشینیان و آغاز تاریخ‌نگاری مسلمانان در قرن هشتم و نهم میلادی و تحول آن در قرن‌های بعد مورد بررسی قرار گرفته است. اگرچه این کتاب با اثر شوشان از جهت بررسی تاریخ‌نگاری آغازین اسلام قرابت موضوعی دارد اما هدف شوشان بررسی نحوه تاریخ‌نگاری صرف مسلمان نیست، بلکه وی درصدد است تا با کاوش در روایت‌های فتوح و نحوه نگرش آن‌ها، خوانندگان را از اعتماد کامل بر محتوای این متون باز دارد. از دیگر موارد، مقاله «درباره تاریخ‌نگاری آغازین اسلام: ابواسماعیل ازدی و فتوح الشام او» اثر سلیمان علی مراد^۹ است که نویسنده به بررسی فتوح الشام منسوب به ازدی می‌پردازد تا نشان دهد آیا منابع و محتوای روایت‌های کتاب فتوح الشام صحت دارد یا خیر؟ اثر شوشان به نوعی از لحاظ موضوعی با این مقاله مشابهت دارد، با این تفاوت که در قالب کتاب و در حجم وسیع‌تری و با بررسی روایت‌های منابع دست‌اول بیشتری نگاشته شده است. همچنین می‌توان از کتاب پیامبر و عصر خلافت: خاور نزدیک اسلامی از قرن ششم تا یازدهم هجری اثر هیو کندی^{۱۰} نام برد که در قسمتی از آن به روشی متفاوت از شوشان به بررسی فتوحات اولیه اسلامی در زمان خلفای راشدین و پس از آن می‌پردازد

7. Patricia Crone.

8. Robinson, Chase F. *Islamic Historiography*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

9. Suleiman A. Mourad. "On Early Islamic Historiography: Abū Ismā'īl al-Azdī and His Futūḥ al-Shām". *Journal of the American Oriental Society*, vol. 120, no. 4 (2000): 577-593.

10. Kennedy, Hugh N. *The Prophet and the Age of the Caliphates: The Islamic Near East from the Sixth to the Eleventh Century*. London: Taylor and Francis, 2022.

اما نبردها و در نتیجه فتوحات مسلمانان را بی معنا و یا دروغین تصور نمی‌کند. با توجه به مطالب مذکور گفتن حرف تازه علمی و تحلیلی در ارتباط با این دوره تاریخی، مستلزم تحقیقات و غور و بررسی عمیق در منابع است که به نظر می‌رسد شوشان از پس این امر به خوبی برآمده و کتاب وی دارای نوآوری است.

مطالعه دقیق فصل اول و دوم که به نظر می‌رسد مهم‌ترین فصل‌های کتاب است، از اهمیت زیادی برخوردار است. چرا که نویسنده در این دو فصل نوع دیدگاه و مواد لازم برای نگارش دیگر فصل‌های کتاب که در آن‌ها نبردها به صورت موردی بررسی شده‌اند، یعنی نبرد یرموک، فتح اورشلیم و فتح مصر را فراهم می‌آورد.

به نظر می‌رسد از جمله محدودیت‌های نویسنده که به طور ضمنی در پیشگفتار کتاب به آن اشاره کرده است، داشتن زمان محدود در استفاده از منابع کتابخانه مؤسسه شرق‌شناسی دانشگاه آکسفورد، مرکز مطالعه دینی دانشگاه استنفورد و دانشگاه ویکتوریا برای نگارش این کتاب بوده است که به‌عنوان استاد و محقق مدعو به آنجا فرا خوانده شده بود.

نویسنده در موارد اندکی هنگام توصیف مطالب فتوح الشام واقدهی، تاریخ الرسل و الملوک طبری، کتاب الفتوح الشام از دی و سایر موارد از عباراتی مانند کلیشه‌ای،^{۱۱} متناقض،^{۱۲} جعلی^{۱۳} و مضحک^{۱۴} استفاده کرده است. به نظر می‌رسد به کار بردن این گونه کلمات در بیان مطالب کتاب‌ها و منابع برجای‌مانده از گذشته، شاید چندان درست به نظر نرسد. بر نویسندگان واجب است که اگر انتقادی بر منابع پیشینیان دارند، مطالب خود را با ادبیات محترمانه‌تری بیان نمایند.

ارزیابی و نتیجه‌گیری

در فصول مختلف کتاب، نویسنده نقل قول‌های مستقیم فراوانی از منابع مورد استفاده خود ذکر کرده است که گاهی به سبب طولانی بودن این نقل قول‌ها، خواندن متن کتاب برای خواننده خسته‌کننده می‌شود. بهتر بود نویسنده نمونه کمتری برای مطالب خود می‌آورد و برای مشاهده دیگر نمونه‌ها، خواننده را به منبع مورد-نظر خود ارجاع می‌داد. مقدمه و نتیجه در هر فصل بسیار مختصر نوشته شده است و بهتر بود به جای ذکر نمونه‌های طولانی، به این دو بخش بیشتر توجه می‌شد.

از نقاط قوت کتاب این است که دید انتقادی نویسنده به روایات فتوح، تجزیه و تحلیل محتوا و مقایسه

11. Shoshan, *The Arabic Historical Tradition and Early Islamic Conquests: Folklore, Tribal lore, Holy War*, 97.

12. Idem, 11, 34, 111, 157.

13. Idem, 57, 102.

14. Idem, 143.

آن‌ها با یکدیگر، می‌تواند خواننده را به نوعی با طرز تفکر و روش نویسندگان مسلمان آشنا نماید. کتاب متنی ساده و روان دارد و فهم آن دشوار نیست. اگرچه که بنا به اشاره ضمنی نویسنده در پیشگفتار، این اثر منبعی دانشگاهی است، علاوه‌بر دانشجویان، برای پژوهشگران تاریخ و ادبیات عربستان، محققان علاقه‌مند به حوزه خاورمیانه و دیگر علاقه‌مندان نیز می‌تواند منبع مفیدی باشد.